

İslâm Hukuk Metodolojisinde Hâs Lafız ve Fûrû'-u Fıkha Tesiri

Lafz al-Khâşş in Islamic Legal Methodology and its Effect on Furû' al-Fiqh

Yahya BİLGİNER¹

Geliş Tarihi (Received): 27.01.2024

Kabul Tarihi (Accepted): 15.04.2024

Yayın Tarihi (Published): 31.05.2024

Öz: Kur'an ve Sünnette yer alan bazı hâs lafızlara usûlcüler tarafından farklı anlamlar yüklenmiş ve bunun da fûrû'-u fıkha yansıyan etkileri olmuştur. Her dilde olduğu gibi Arap dilinde de lafızların kullanımından kaynaklanan anlam çeşitliliğinin pratik tezahürleri söz konusudur. Usûl ilminde lafızlar konusu, Kur'an ve sünnet lafızlarının delâlet yönlerinin incelenmesini içermektedir. Ameli hükümlerin elde edildiği bu iki kaynağın dili ise Arapçadır. Bu iki kaynağın fûrû'-u fıkha tesirinin isabetli bir tespitinin yapılmasında, lafızların vaz' olduğu mâna bakımından ele alınmasını önemli kılmaktadır. Çalışmada bu maksadın gerçekleşmesine yönelik olarak vaz' olunmuş mânaları bakımından lafızların kısımları olan hâs lafız ve fûrû'-u fıkha tesirine örnekler verilmeye gayret gösterilmiştir. Bu kapsamda görüş farklılıklarının dayanakları ve her bir görüş sahibinin diğer görüşlere ilişkin yaklaşımları ele alınarak ihtilafların şekillenmesinde etkili olan sebepler tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada istikra yöntemiyle nitel veri analizi kullanılmıştır. Ayet ve hadislerdeki metinler anlamlandırılırken dilin ve hâs lafızlar ile ilgili yaklaşımların önemli bir yere sahip olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Metodoloji, Usûl, Hâs Lafız, Delâlet.

&

Abstract: Some specific words in the Qur'ân and Sunnah have been attributed different meanings by the jurists, and this has had an impact on furû' al-fiqh. As in every language, there are practical manifestations of the diversity of meanings arising from the use of words in the Arabic language. In the science of usûl al-usûl, the subject of words includes the examination of the aspects of the signification of the words of the Qur'ân and the Sunnah. The language of these two sources from which practical judgements are obtained is Arabic. In order to make an accurate determination of the effect of these two sources on the fiqh, it is important to examine the words in terms of the meaning in which they were given. In this study, an effort has been made to give examples of the effect of the parts of the words in terms of the meanings in which they were given and their effect on furû' al-fiqh. In this context, the bases of the differences of opinion and the approaches of each opinion holder to the other opinions were discussed and the reasons that were effective in shaping the disagreements were tried to be determined. Qualitative data analysis with the method of al-istiqrâ' was used in the study. It has been seen that language and the approaches related to the lafz al-khâşş have an important place in the interpretation of the texts in the verses and hadîths.

Keywords: Islamic Law, Methodology, Usûl, Special Word, Dalâlah.

Atıf/Cite as: Bilginer, Yahya. "İslâm Hukuk Metodolojisinde Hâs Lafız ve Fûrû'-u Fıkha Tesiri". *Dergiabant* 12/1 (Mayıs 2024), 259-274. doi: 10.33931/dergiabant.1426702

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dergiabant/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University Faculty of Theology, Since 2013 – Bolu

¹ Dr., Yahya Bilginer, Milli Eğitim Bakanlığı, yahyabilginer@hotmail.com.

1. Giriş

İslâm'ın ilk yıllarından itibaren icihad faaliyetleri başlamış ve daha sonraki dönemlerde de uygulanmaya devam edilmiştir. Fakihler, Şâri'in kastının ortaya çıkarılabilmesine yönelik nasslarda hükmü açıkça yer almayan meselelerin hükümlerini, şeriatin külli kaidelerini de dikkate alarak lafızların muhtemel delâletleri üzerinde icihad faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Sahabe ve tâbiîn dönemlerinde ferdî icihadî faaliyetler, hicri ikinci asırdan sonraki dönemlerde mezhepler vasıtasıyla kurumsallaşarak devam etmiştir. Bu bağlamda her mezhep hüküm kaynaklarını kendi yöntemleri doğrultusunda yorumlamaya ve bu doğrultuda nasslardan hüküm çıkarmaya çalışmıştır.

Müctehidler, hüküm çıkarırken lafızların yorumlanmasına büyük önem vermişlerdir. Geliştirdikleri önemli bir taksonomi, özellikle Hanefî metodolojisi bağlamında kelimelerin anlamlarının anlaşılmasıdır. Debûsî (ö.430/1039), Fahu'l-İslâm el-Pezdevî (ö.493/1100) ve Serahsî (ö.483/1090) gibi âlimler, kapsamı bakımından lafızları hass, âm, müşterek ve müevvel gibi kategorilere ayırarak Hanefî fıkıh usûlünün gelişimini şekillendirmişlerdir. Bu tasniflerden hareketle Hanefî fıkıh usûlünde, mezhep içinde farklı görüşler olmadığı düşünülmemelidir.² Fıkıh usûlünde, hüküm çıkarma sürecinde âyet ve hadislerde yer alan ifadelerin doğru bir şekilde tespit edilmesi önemli konulardan biridir. Bu nedenle nasslardaki ifadelerin daha iyi anlaşılmasını sağlayan lafızlar bahsi fıkıh usûlünde önemli bir yer tutmaktadır. Lafız bahisleri konusunda ele alınması gereken en önemli hususlardan biri de lafızların konulduğu mâna bakımından analizinin yapılmasıdır. Bu bağlamda fıkıh usûlünde İslâm hukukunun iki temel kaynağındaki lafızlar, bazı açılardan sınıflandırıldığı görülmüştür. Bu sınıflandırmalardan biri de vaz'/konulduğu mâna açısından yapılan taksimlerdir. Ayet ve hadislerdeki lafızlar, konulduğu mâna bakımından; âm, müşterek ve hâs olmak üzere üçlü bir tasnife tabi tutulduğunu görmekteyiz. Bazı Hanefî usûlcülere göre "müevvel" lafızların da bu sınıflandırma altına ele alınması gerekir. Ancak Sadrüşşerîa (ö. 747/1346) ve onun halefi olan diğer usûlcülere göre "müevvel" müşterek lafızdan icihad sonucunda elde edilmiştir.³ Bazı tasniflerde "müevvel" lafzın da bu sınıflandırma altında ele alınmış olduğu görülse de çalışmada sadece üçlü taksim ele alınarak fûru'-u fıkha yansımalarına değinilecektir. Konu tümevarım (istikrâ) yöntemiyle nitel veri analizi kullanılarak ele alınmıştır. Kapsam olarak çalışma, vaz'/konulduğu anlam bakımından lafızlar ile sınırlı tutulmuştur. Çalışmanın bilhassa hâs lafızların fûru'-u fıkha yansımaları ve bunlar üzerindeki görüş farklılıklarının konu edinilmesi bakımından önemli olduğu düşünülmektedir. Çalışma hâs lafız ekseninde olsa da âm ve müşterek lafızlar da hâs lafızlarla ilişkileri bağlamında ele alınarak ve her bir başlık altında fûru'-u fıkha yansımaları örneklerle açıklanmaya çalışılacaktır.

2. Âm Lafız

Tek başına başka kelimelerle bir araya geldiğinde yahut belirli bir anlamı olan,⁴ ağızdan çıkan ya da yazılan söz veya cümlelere lafız denilmektedir.⁵ İslâm hukuk usûlünde lafzın vaz' olunduğu mânasından kaynaklanan görüş farklılıklarının sebeplerinden ilki âm/العام lafızdır. Âm/العام, "tek vaz' ile bir mânayı göstermek üzere konulmuş ve muayyen bir miktar ile sınırlı olmaksızın bu mânanın kendisinde gerçekleştiği bütün fertlerini kapsayan lafızdır."⁶ Umum ifade eden birçok lafız bulunmaktadır. Bunlardan; "külli/كل" ve "cemî'/جميع" (tamamı, hepsi) lafızları, istiğrak ve şümül anlamındaki elif-lam takısı almış isimler, ism-i mevsûller, şart isimleri, soru isimleri âm lafızlardır.⁷ İslâm hukuk usûlcüleri, âm lafzın tahsisi ve delâleti konusunda görüş farklılığı içine girmişlerdir. Usûl kitaplarında geniş bir şekilde incelenen bu meseleyle ilgili ihtilaflar, mezheplerin fûru'-u fıkha dair birçok meselelerde farklı görüşler benimsemelerine

² Salih Güner, "Hâs Lafzın Delâleti Çerçevesindeki Tartışmalar ve Fûrû Fıkha Yansımaları (Hanefî ve Şâfiî Mezhebi Özelinde)" *Usul İslam Araştırmaları Dergisi* 37 (2022), 34.

³ Ebû Zeyd Abdullâh b. Ömer b. İsa ed-Debûsî, *Takvîmü'l-edille fi usûli'l-fıkıh* (Beyrut: Dârü'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1421/2001), 94.

⁴ Kemal Demiray, *Temel Türkçe Sözlük* (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1980), "Lafız", 2/615.

⁵ İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* (İstanbul: Mas Matbaacılık A.Ş., 2006), "Lafız", 1839.

⁶ Nizamüddin Ebû Ali Ahmed b. Muhammed b. İshak, *Usûlü'ş-Şâfiî* (Beyrut: Dârü'l-Kitabi'l-Arabi), 1982, 17.

⁷ Zekiyuddin Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, çev. İbrahim Kâfi Dönmez (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 345-348.

sebebiyet vermiştir.⁸

2.1. Âm Lafzın Tahsisi

Âm lafzın kapsamını daraltıp bazı fertlerinin kapsamından çıkarılarak umum anlamını engelleyen unsura muhassıs denilmektedir.⁹ Hanefî hukukçulara göre tahsis için muhassısın, âm lafzı içeren nasstan bağımsız ve zaman bakımından ona mukârin/مقارن olması gerekir. Aksi takdirde tahsisten söz edilmez.¹⁰ Şayet âm bir nassı bazı fertlerine hasrederek umum anlamından çıkararak delil, mukârin/مقارن olup müstakil değilse kasr, müstakil olup mukarin değilse nesih söz konusu olur.¹¹

2.2. Âm Lafzın Delâleti

Hanefî hukukçulara göre tahsise uğrayan âm lafız delâlet yönünden kat'îdir.¹² Tahsise uğramış âm bir lafzın tahsisten sonra kapsamında kalan fertlerine delâleti ise zannîdir.¹³ Âm lafzın delâletiyle ilgili olarak Hanefî hukukçular ile Cumhur ulemâ, muhassıs âmın delâletinin zannî olduğu hususunda ortak görüştedir. Ancak tahsise uğramış âmın tahsis ve delâleti hususunda, fûru'-u fıkha yansıyan farklı görüşler bulunmaktadır. Hanefî hukukçulara göre muhassıs âmın delâleti kat'î olduğundan Kur'an'daki âm bir hükmün âhâd haber ve kıyas gibi zannî bir delille tahsis olunması caiz değildir.¹⁴ Bir ayetteki âm hüküm ancak kendi seviyesinde bir ayet veya mütevatir yahut meşhur sünnetle tahsis olunabilir. Fakat tahsise uğramış olan âmın delâleti zannî olduğundan ikinci kere zannî bir delille tahsise uğrayabilir.¹⁵ Cumhur ulemâya göre ise âm lafzın delâleti kat'î kabul edilmediğinden Kur'an'da yer alan âm bir lafzın haber-i vâhid ve kıyasla tahsise uğraması mümkündür.¹⁶ Ayrıca Cumhur'a göre tahsis, tağyir değil; bir çeşit beyânü't-tefsirdir. Tefsir için de delilin kat'î olmasına gerek yoktur.¹⁷

Âm lafzın delâletinin fûru'-u fıkha yansımalarına örnek olarak, sebzenin zekâta tâbi olup olmadığı hakkındaki görüşler zikredilebilir: Diğer mezhepler ve Ebû Yûsuf ile Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'ye göre¹⁸ sebze zekâta tâbi değildir.¹⁹ İmam Ebû Hanîfe'ye göre sebze, zekâta tâbi diğer toprak mahsulleri ile aynı kategoridedir. Dolayısıyla sebze hasat eden kimsenin zekât vermesi vâcibtir.²⁰ İmam Ebû Hanîfe ve onunla aynı görüşte olan Hanefiler, bu konuda "Ey İnananlar! Kazandıklarımızın temizlerinden ve size yerden çıkardıklarımızdan sarfedin..."²¹ ayetinin umumundan hareket etmişlerdir. Onlara göre bu ayet âm olup sebze de şamildir. Bu hükmü daraltabilmek için ayet seviyesinde bir delil (muhassıs) bulunmalıdır.²² Diğer mezhepler ayetin âm olduğunu, fakat "Sebzede zekât yoktur"²³ hadisi ile tahsise uğradığını

⁸ Muhammed Mehdi Aksoy, *Aile Hukuku ile İlgili Ayetler Bağlamında Fikhî Görüş Farklılıklarının Usûlî Dayanakları* (Kahramanmaraş: KSÜ, Doktora Tezi, 2023), 47.

⁹ Ahmed b. Ali Ebû Bekir er-Râzî Cessâs, *el-Füsûl fi'l-usûl* (Kuveyt: Vezâretü'l-Evkâf, 1994), 1/142.

¹⁰ Şemsüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed İbn Emîru Hâc, *et-Takrîr ve't-tahbîr 'ala Tahrîri'l-Kemâl İbnü'l-Hümâm* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1983), 1/242-243.

¹¹ Cessâs, *Füsûl*, 1/250; Alâüddîn Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr şerhü usûli'l-Pezdevî* (Beyrut: Dârü'l-Kitabî'l-İslâmî, ts.), 1/453-458; Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 352.

¹² Ebû Zeyd Debûsî, *Takvîmü'l-edille* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2001), 96; Şemsüleimme Ebî Sehl Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, (Beyrut: Dârü'l-Marife, ts.), 105.

¹³ Serahsî, *Usûl*, 132.

¹⁴ Cessâs, *el-Füsûl*, 1/155.

¹⁵ Debûsî, *Takvîmü'l-edille* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2001), 107; Serahsî, *Usûl*, 144-146.

¹⁶ Kâdî Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Halef el-Ferrâ'Ebû Ya'lâ, *el-Udde fi usûli'l-fikh* (Riyad: y.y., 1990), 2/552.

¹⁷ Abdullah Azzâm, *Delâletü'l-Kitâbi ve's-Sünneti 'ala'l-ahkâm min heysü'l-beyânî ve'l-icmâl* (Cidde: Dârü'l-Müctema, 2001), 809; Atar, *Fıkıh Usûlü*, 299; Aksoy, *Fikhî Görüş Farklılıklarının Usûlî Dayanakları*, 48.

¹⁸ Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. İshâk b. Ahmed eş-Şiblî el-Gaznevî, *el-Gurretü'l-münîfe fi tahkiki ba'di'l-mesâilü'l-İmami Ebî Hanîfe* (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübü's-Sekâfiyye, 1986), 59.

¹⁹ Ebû Muhammed Abdülvehhâb b. Alî b. Nasr et-Tağlibî el-Bağdâdî Kâdî Abdülvehhâb, *el-İşrâf 'ala nüketi mesâilü'l-hilâf* (Beyrut: Dârü İbn Hazm, 1999), 1/396.

²⁰ Ahmed b. Ali Ebû Bekir er-Râzî Cessâs, *Şerhü Muhtasari't-Tahâvî* (Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslamiyye, 2010), 2/287.

²¹ el-Bakara 2/267.

²² Ebû'l-Hüseyn Ahmed Kudûrî, *et-Tecrîd* (Kahire: Dârü's-Selâm, 2006), 3/1278-1279.

²³ "لَيْسَ فِي الْخَضِرَاتِ زَكَاةٌ" Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, 4/118; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali el-Beyhakî, *es-Sünenü's-sağîr* (Karaçi: Câmietü'd-Dirasâtü'l-İslamiyye, 1989), 2/51.

belirtmişlerdir.²⁴ Hanefîler bu hadisin haber-i vâhid niteliğinde olduğunu ifade ederek ayeti tahsis edemeyeceğini beyân etmişlerdir. Hatta bazı Hanefîler hadisin zayıf olduğunu ileri sürmüşlerdir.²⁵

3. Müşterek Lafız

Konulduğu mânâ bakımından lafızlardan birisi de müşterek lafızdır. Birden fazla mânâya sahip lafız mânâsında olan²⁶ müşterek, terim olarak ayrı konularla birden çok mânâya delâlet ederek mânâlarından biri, karine vasıtası ile anlaşılabilen lafız olarak ifade edilmiştir.²⁷ Her dilde olduğu gibi Arap dilinde de çok anlama sahip lafızlar mevcuttur. İştirak olarak nitelendirilen ve bazı naslarda bulunan bu durum, kelimenin her üç türü olan isim, fiil ve harfte söz konusu olabilmektedir.²⁸ Mesela “temizlik evresi” ve “âdet dönemi” anlamına gelen “kur’/قرء” lafzı müşterek bir isimdir. Hem “yönelme” hem de “yüz çevirme” mânâlarına delâlet eden “عسس” kelimesi müşterek bir fiildir. Aynı yerde “atıf” ve “ibtida” mânâlarına gelebilen “و” edatı²⁹ müşterek bir harftir.³⁰

Müşterek lafız, birden fazla anlama sahip olması bakımından hâs lafızlardan, her bir anlamı için ayrı ayrı vaz’ edilmiş olması bakımından da âm lafızdan farklı bir kullanıma sahiptir.³¹ Mânâlarından birisi kat’î bir delille sabit olması halinde “müfesser”³² zannî bir delille ya da re’y ile tercih edilmesi durumunda “müevvel”³³ mânâsının hiçbir suretle anlaşılması durumunda “mücmel” lafız kategorisinde yer alabilmektedir.³⁴

Müşterek lafız, tercih edilen anlamı ve mahiyeti itibarıyla olmak üzere iki yönden görüş farklılığı meydana gelmiştir. Bu yöndeki görüş farklılığının fûru’-u fıkha yansımalarının ilk örneği olarak “kur’/قرء” lafzı verilebilir. Müşterek lafzın mahiyetine dair görüş farklılıklarıysa kapsadığı bütün anlamların aynı anda hüküm istinbatına dayanak olup olmayacağı konusu çerçevesinde fûru’-u fıkha yansımasıdır. Hanefî hukukçular, temel prensip olarak aynı anda müşterek lafzın bütün mânâlarının esas alınamayacağını belirtmişlerdir. Dolayısıyla Hanefîlere göre müşterek lafzın sadece bir tek mânâsı esas alınabilir. Şayet bir delil varsa o yönde hareket edilir. Delilin bulunmaması durumunda kastedilen anlam ichtihadla tespit edilmeye çalışılır. İctihadla da tespit edilememesi halinde lafız hükümsüz bırakılarak onunla amel edilmez.³⁵ Fakat bazı Hanefî hukukçulara göre nefiy ya da nehiy edatlarının bulunduğu kelimadan sonra gelen müşterek lafzın tüm mânâları birlikte esas alınabilir.³⁶ Diğer mezhep hukukçuları ise aynı anda müşterek lafzın tüm mânâlarının esas alınabileceğini belirterek müşterek lafızla tek bir mânânın kastedildiğine dair bir delil ya da karinenin bulunması halinde o mânânın esas alınacağını belirtmişlerdir. Ancak böyle bir delil ya da karine yoksa tüm mânâları esas alınabilir.³⁷

4. Hâs Lafız

Hâs (الخاص) kelimesi sözlükte “iki şey arasında farklılık meydana getirmek,³⁸ tek kalmak, temyiz ve tahsis

²⁴ Kâdi Abdülvehhâb, *el-İşrâf*, 1/396; Ebü’l-Hasan Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Bağdâdî Mâverdî, *el-Hâvi’l-kebîr fi fıkhi mezhebi’l-İmami’s-Şafîi* (Beyrut: Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1999), 3/240; Ebü Zekerîyya Muhyiddin Yahya b. Şeref Nevevî, *el-Mecmu’ şerhü’l-Mühezzeb* (Beyrut: Dârü’l-Fikr, ts.), 5/494.

²⁵ Aynî, *el-Binâye*, 3/422.

²⁶ Şa’bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 360.

²⁷ Atar, *Fıkah Usûlü*, 254; Muharrem Yılmaz, *Fikhî İhtilafların Usûlî Temelleri* (Bursa: Emin Yayınları, 2018), 100.

²⁸ Ebü Abdillâh Muhammed Şevkânî, *İrşâdü’l-fühûl ilâ tahkiki’l-hakki min ‘ilmi’l-usûl* (Şam: Dârü’l-Kitâbi’l-Arabi, 1996), 1/59.

²⁹ Müşterek olan “vav” harfi ile ilgili “... والواو في العلم” (Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihü’l-gayb* (Beyrut: Dârü İhyai’t-Türâsi’l-Arabi, 1420), 7/145).

³⁰ Şa’bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 360.

³¹ Yılmaz, *Fikhî İhtilafların Usûlî Temelleri*, 101.

³² Azzâm, *Delâletü’l-Kitâbi ve’s-Sünne*, 229-230.

³³ Atar, *Fıkah Usûlü*, 257.

³⁴ Yılmaz, *Fikhî İhtilafların Usûlî Temelleri*, 101; Atar, *Fıkah Usûlü*, 299; Aksoy, *Fikhî Görüş Farklılıklarının Usûlî Dayanakları*, 51.

³⁵ Debûsî, *Takvîmü’l-edille*, 104.

³⁶ Alauddin Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü’l-esrâr an Usûli Fahrü’l-İslâm el-Pezdevî* (Beyrut: Darü’l-Kütübü’l-Arabiyye, 1997), 1/41.

³⁷ Ebü’l-Abbas Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdirrahmân el-Mısırî Karâfî, *Nefâisü’l-usûl fi şerhi’l-Mahsûl* (Kahire: Mektebetü Nizar Mustafa el-Bâz, 1995), 2/715; Ebü’l-Menâkub Şihâbüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mahmûd b. Bahtiyâr Zencânî, *Tahrîcü’l-fûru’ ala’l-üsûl* (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1398), 313; Şevkânî, *İrşâdü’l-fühûl*, 1/59.

³⁸ Ebü’l-Hüseyn Ahmed İbn Fâris, “h-s-s”, *Mu’cemü Mekâyisi’l-luga*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Beyrut: Dârü’l-Fikr, 1979), 2/153.

etmek" gibi anlamlara gelmektedir.³⁹ Hâs, belirli tek bir mânâyı göstermek üzere konulmuş lafızdır.⁴⁰ Hâsın tanımında geçen "tek bir mânâ" ifadesi hâsın ayrıca kullanım alanlarını da ortaya koymaktadır.⁴¹ Mesela Betül, Muhammed gibi özel isimleri; erkek, kadın gibi cins isimleri; sekiz, dokuz gibi sayı isimleri birer hâs lafızdır. Çünkü bunlardan her bir kelime muayyen bir mânaya delâlet etmek üzere konulmuştur.⁴²

4.1. Mâna Bakımından Hâs Lafzın Kısımları

Hâs lafız tek bir mânâyı ifade etmek maksadıyla konulsa da tekliğin birden çok yönde gerçekleşmesi mümkündür. Buradaki teklikle kastedilen fertler arasındaki tek bir ferdin ifade edilmesi olmayıp hâs lafzın teklik ifade etmesi itibarıyla gözetilmesidir. Yani hâs lafız ne zaman kullanılırsa onun kapsamında ve muradında tekliğin kastedilmesidir. Hâs lafızla kastedilen teklik, hakiki veya itibari olabilir.⁴³ Bu nedenle hâs lafızları; özel, nev' ve cins isim olmak üzere üç kısma ayırarak incelemek mümkündür.

4.1.1. Özel İsimler

Özel isimler, varlıklar içerisinde tam bir benzerinin olmadığı ve tek olan, hangi cins ve türden olursa olsun tek bir şeyi ifade eden lafızlardır. Ahmet, Ayşe gibi tek bir kullanışla muayyen bir şahsı ifade etmek için vaz' olunan özel isimler, hâs lafzın en dar anlamını oluşturarak bir tek varlığın bizzat kendisini ifade etmek maksadıyla kullanılır.⁴⁴

4.1.2. Nev' İsimler

Bir cinse ait olup da bunun alt gruplarını ifade eden, tür ve çeşit anlamında kullanılan isimlere nev' isimler denilir.⁴⁵ Bu isimler çokluk ihtiva eden külli lafızlardandır. Bunlar kesretin kapsamı için kullanılmış olsalar da hâs olan lafız kategorisine girerler. Kadın veya erkek lafızlarında olduğu gibi bu lafızlar aynı gaye ile kesret ihtiva ederler.⁴⁶

4.1.3. Cins İsimler

Nev' isimden daha şümüllü bir mânâyı kastetmek için kullanılan isimlere cins isim denilir. Bu isimler kesret ihtiva etseler de anlam itibarıyla hâs lafızlar kategorisine girerler. İnsan ve ağaç lafzında olduğu gibi hakikatleri aynı, gayeleri farklı çokluğu ihtiva eden küllî ifadeler cins isme birer örnektir.⁴⁷ Zira insan manasının nev'ileri altında erkek ve kadını; ağaç mânasının nev'ileri altında elma ve kiraz gibi nev'ileri kapsadığından farklı gayeler ile kesret ihtiva eden bir lafız olmalarıyla birlikte hakikat itibarıyla aynıdır.⁴⁸

4.2. Delâlet Bakımından Hâs Lafzın Kısımları

Hâs lafızların delâlet bakımından birçok çeşidi bulunmaktadır. Bunlardan başlıcaları, emir, nehiy, mutlak ve mukayyed olanlardır. Usûlcüler, hâs lafzın tanımı ve çeşitleriyle ilgili ortak görüşe varmışlardır. Ancak hâs lafız ile ilgili birtakım meselelerin ayrıntısında farklı yaklaşımlar sergilemişlerdir. Bunun sonucunda da bazı furu'-u meselelerde görüş ayrılığına düşmüşlerdir.

³⁹ Ferhat Koca, "Has", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/264-267.

⁴⁰ Şâşi, *Usûlü'ş-Şâşi*, 13.

⁴¹ Mehmet Cengiz, "Fıkıh Usulünde Beyan Teorisinin Delâlet Yolları Üzerinde Tatbiki 'Has Lafız Özelinde'", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 20/2 (Aralık 2020), 518.

⁴² Atar, *Fıkıh Usûlü*, 221.

⁴³ Muhammed Ubeydullah el-Es'adî, *el-Mücezz fî Usûli'l-Fıkıh* (Kahire: Dârü's-Selam, 1990), 81.

⁴⁴ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, 94; Nuri Kahveci-Fatih Kuş, "Has Lafzın Beyanı Konusunun Mezhep Farklılıklarına Etkisi", *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (Aralık 2020), 279-306, 284.

⁴⁵ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 454.

⁴⁶ Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 1/93.

⁴⁷ Ahmed b. Ebî Saîd b. Abdillâh (Ubeydillâh) el-Leknevî, *Nürü'l-envâr fî şerhi'l-Menâr* (İstanbul: el-Mektebetü'l-Hanefiyye, 2017), 1/101.

⁴⁸ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, 94; Kahveci-Kuş, "Has Lafzın Beyanı", 284.

4.2.1 Emir

Hâs lafız çeşitlerinden olan emir, otoritesi yüksek olanın, bir şeyin/fiilin kesin olarak yapılmasını otoriter bir tarzda istemesi için vaz' olunan lafız şeklinde tanımlanmıştır.⁴⁹ Usûlcüler, emir ile ilgili bazı konularda ihtilaf etmişlerdir. Bu da bazı fikhî meselelerde farklı görüşlere varmalarına yol açmıştır.⁵⁰ Bu hususların şu şekilde sıralanması mümkündür:

4.2.1.1. Emrin Tekrara Delâleti

Fıkıhçılar Şâri'in emrinin emredilen hususun birden fazla yapılması gerektiğine delâlet edip etmediği hususunda görüş ayrılığına varsalar da en az bir defa yerine getirilmesinin gerektiğine delâlet ettiği hususunda ortak görüşe varmışlardır. Ancak Hanefî,⁵¹ Mâlikî,⁵² Şâfiî⁵³ ve Hanbelî⁵⁴ hukukçular, emrin, mutlak surette tekrara delâlet etmeyeceği görüşündedir. Bazı şer'î tasarrufların tekraren ifa olunması emrin tekrara delâlet etmesinden değil, emredilenin bağlandığı vasıf, şart yahut sebebin tekrar etmesindedir. Bazı Mâlikî ve Şâfiî hukukçular emrin, bir karine ya da delilin bulunması durumunda tekrara delâlet edeceğini belirtmişlerdir.⁵⁵ Bazı Mâlikî ve Şâfiîler ise emrin, bir şarta ya da sığata bağlandığı durumlarda tekrara delâlet edeceğini ifade etmişlerdir.⁵⁶ Hanbelî hukukçular ve bazı Şâfiî hukukçuların görüşü; emrin, aksine bir delil bulunmadıkça mutlak şekilde tekrara delâlet edeceği yönündedir.⁵⁷

4.2.1.1.1. Emrin Tekrara Delâletinin Furu'-u Fıkha Yansıması

Emrin tekrara delâlet edip etmediği hususundaki usûlî ihtilafın furu'-u fıkha yansımasına, bir teyemmümle birden fazla farz namazın kılınıp kılınmayacağı hususundaki görüş farklılıkları örnek olarak verilebilir.⁵⁸ Mezheplerin bu konuda görüş ayrılıklarına varmaları teyemmümle ilgili "...Hasta olur, seferde bulunur, abdest bozar (def-i hacetten gelir) veya kadınlara dokunur da su bulamazsanız, temiz toprakla teyemmüm edin..."⁵⁹ ayetinin etrafında cereyan etmiştir. Zira görüldüğü üzere bu ayette teyemmüme dair "فتيمموا" şeklindeki emrin kullanılmış olmasıdır. Hanefî hukukçular, emrin tekrara delâlet etmediğini, bu nedenle her farz için ayrı bir teyemmüm almanın gerekmediğini ifade etmişlerdir.⁶⁰ Bir kısım Mâlikî ve Şâfiî hukukçuları, emrin delil ve karineyle tekrara delâlet edebileceğini belirtmişlerdir. Teyemmüme dair emrin tekrara delâlet etmesi de bunu gösteren delil (Sünnet) sebebiyledir.⁶¹ Bu iki mezhep hukukçularına göre emrin bir şart ya da sığata bağlanması durumunda, tekrara delâlet edeceğini belirtenlere göre, teyemmümle ilgili emrin tekrara delâlet etmesi, suyun bulunmaması şartına bağlanmış olmasındandır.⁶² Emrin mutlak şekilde tekrara delâlet ettiğini ileri süren Hanbelîler ile bazı Şâfiîlere göre teyemmüm hakkında emrin tekrara delâlet etmesi, aksine bir karine bulunmadığındandır. Zira onlara göre normal şartlarda abdestle ilgili olan

⁴⁹ el-Es'adî, *el-Mûcezz*, 87; Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 327; Nuri Kahveci, "Fıkıh Usûlü Açısından Emrin Delaleti ve Emre Delalet Eden Lafızlar Üzerine Bir Değerlendirme", *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (2009), 28.

⁵⁰ Aksoy, *Fıkıh Görüş Farklılıklarının Usûlî Dayanakları*, 40.

⁵¹ Şâfi, *Usûlü's-Şâfi*, 123; Cessâs, *el-Füsûl*, 2/135; Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, 40.

⁵² Şerefüddin Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed Ali el-Fehrî el-Mısrî İbnü't-Tilimsânî, *Şerhü'l-meâlim* (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1999), 1/264-272.

⁵³ Ebû'l-Hasen Takıyyüddîn Alî b. Abdilkâfi Sübkî, *el-İbhâc fi şerhi'l-Minhâc* (Dubai: Dârü'l-Bühûs li'd-Dirasâtü'l-İslamiyye, 2004), 4/1092.

⁵⁴ Muvaffaküddin İbn Kudâme, *Ravdatü'n-nâzir ve cünnetü'l-münâzir* (Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 2002), 1/564.

⁵⁵ Ebû'l-Velîd Süleymân el-Bâcî, *el-İşâre fi usûli'fıkhi* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003), 39; Ebü's-Senâ Şemsüddîn Mahmûd b. Abdirrahmân b. Ahmed İsfehânî, *Beyânü'l-muhtasar şerhü Muhtasari İbnü'l-i-Hâcib* (Medine: Dârü'l-Medeni, 1986), 2/32; İ İmamü'l-Harameyn Ebû'l-Meâlî Muhammed Cüveynî, *el-Burhân fi usûli'fıkhi* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997), 1/74.

⁵⁶ Ebû'l-Hasan Seyfüddîn Ali b. Muhammed b. Salim Âmidî, *el-İhkâm fi usûli'ahkâm*, thk. Abdürezzak el-Affî (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1402), 2/161; Mustafa Said Hinn, *Eserü'l-ihtilaf fi'l-kavâidi'l-usûliyye fi'htilafi'l-fukahâ* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1982), 318-319.

⁵⁷ Zencânî, *Tahrîcü'l-fürü'*, 75; Ebû Ya'lâ, *el-Udde*, 1/275-277; Ebû'l-Berekât Mecdüddîn Abdüsselâm b. Abdillâh b. el-Hadîr el-Harrânî İbn Teymiyye, *el-Müsevede* (Kahire: Matbaatü'l-Medeni, ts.), 20; Muhammed ed-Dimesşkî İbn Müflih, *Usûlü'l-Fıkhi*. 4 Cilt. Riyad: Dârü'l-Abikân, 1999), 2/670; Aksoy, *Fıkıh Görüş Farklılıklarının Usûlî Dayanakları*, 42.

⁵⁸ Hinn, *Eserü'l-ihtilaf*, 320.

⁵⁹ el-Mâide 5/6.

⁶⁰ Serahsî, *Usûl*, 1/22.

⁶¹ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdürrahîm b. el-Hasen b. Alî İsnevî, *Metâliü'd-dekâik fi tahriri'l-cevâmi'i ve'l-fevârik* (Kahire: Dârü's-Şürûk, 2007), 1/282.

⁶² Hüsâmüddîn Hüseyin b. Alî b. Haccâc el-Buhârî es-Siğnâkî, *el-Kâfi şerhü'l-Pezdevî* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2001), 1/367.

emir de tekrara delâlet etmektedir. Fakat bir abdestle birden fazla namazın kılınabileceğine dair aksi yönde delil bulunmaktadır. Oysa teyemmüm hakkında böyle delil bulunmamaktadır.⁶³

Hanefî hukukçulara göre bir teyemmümle farz ya da nafil fark etmeksizin istenildiği kadar namaz kılınabilir.⁶⁴ Mâlikî⁶⁵ ve Şâfiîlere⁶⁶ göre bir teyemmümle istenildiği kadar nafil kılabilmesine rağmen bir farzdan fazlası kılınmaz. Bu sebeple kişi, aynı ya da farklı vakitlerde eda ve kaza cinsinden her farz namaz için ayrı bir teyemmüm almak zorundadır. Hanbelî hukukçulara göre, bir teyemmümle aynı vakit içerisinde eda, kaza ve nafil türünden istenildiği kadar namaz kılınabilir. Ancak iki ayrı vakitte kılınmaz. Dolayısıyla vaktin çıkmasıyla yeni bir teyemmüm alınmalıdır.⁶⁷

4.2.1.2. Emrin Fevre Delâleti

Emir lafzının fevre delâleti hususunda Hanefîler,⁶⁸ Mâlikîler⁶⁹ ve Şâfiîler,⁷⁰ mutlak emrin bir karine bulunmadığı hallerde emredilen hususun derhal yerine getirilmesi gerektiğine delâlet etmeyeceğini belirtmişlerdir. Dolayısıyla emredilen şey, yerine getirilmesi caiz olan herhangi bir zaman diliminde ifa edilebilecektir. Hanbelîlere göre ise emir fevre delâlet ettiğinden, emredilen şeyin derhal yerine getirilmesi gerekir.⁷¹

4.2.1.2.1. Emrin Fevre Delâletinin Fûru'-u Fıkha Yansıması

Bu konudaki görüş farklılığının fûru'-u fıkha yansımasına örnek olarak hacca gitme imkânı olan kimsenin derhal gitmek zorunda olup olmadığı ile ilgili görüşler zikredilebilir.⁷² Zira hacca gitme imkânına sahip kişinin bu görevi yerine getirmesi Şâri' tarafından emredilmiştir. Bu konuda İslâm hukukçuları ortak görüşe sahiptir. Fakat hacca gitme imkânı olan kimsenin derhal hacca gitme zorunluluğunun olup olmadığını ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Hanefîlerin çoğunluğu,⁷³ Şâfiî⁷⁴ ve bazı Mâlikî hukukçular,⁷⁵ hac ayetindeki⁷⁶ emrin hemen yerine getirilmesine delâlet etmediğini belirtmişlerdir. Hanbelî hukukçular,⁷⁷ İmam Ebû Yûsuf⁷⁸ ve Kerhî'nin⁷⁹ yanı sıra Mâlikî mezhebindeki baskın görüşe göre, hacca gitme imkânına sahip kişinin, hac ibadetini geciktirmeksizin derhal hacca gitmesi vâcibtir.⁸⁰

4.2.1.3. Emrin Vücûba Delâleti

Usûlcülerin çoğunluğuna göre aksine bir karine yoksa emir vücûba delâlet eder.⁸¹ Bu hususta ortak görüşe sahip olan İslâm hukukçuları, bazı hallerde karinenin kabulüne ilişkin farklı görüşlere varmışlardır. Bazı usûlcülerin karine olarak saydıklarını diğerleri karine olarak kabul etmemiştir. Bu da aynı emrin bazı

⁶³ Hinn, *Eserü'l-ihtilaf*, 320-322; Abdullah b. Abdülmuhsin Türkî, *Esbâbü ihtilâfi'l-fukahâ* (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 2010), 202-204.

⁶⁴ Aynî, *el-Binâye*, 1/555.

⁶⁵ Ebû Muhammed Abdülvehhâb b. Alî b. Nasr et-Tağlibî el-Bağdâdî Kâdi Abdülvehhâb, *el-Meûne 'ala mezhebi âlimi'l-Medine* (Mekke: el-Mektebetü't-Ticariyye, ts.), 149.

⁶⁶ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 1/72.

⁶⁷ Muvaffaküddin İbn Kudâme, *el-Muğnî* (Riyad: Dâru'l-Âlemi'l-Kütüb, 3. Basım, 1997), 1/341.

⁶⁸ Serahsî, *Usûl*, 1/26; Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 1/254.

⁶⁹ Kâdî Ebû Bekr Muhammed b. et-Tayyib Bakillânî, *et-Takrîb ve'l-irşâd*, (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1998), 2/208.

⁷⁰ Âmidî, *el-İhkâm*, 2/165; Fahrüddîn er-Râzî, *el-Mahsûl* (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1997), 2/113.

⁷¹ Ebû Ya'lâ, *el-Udde*, 1/281; İbn Kudâme, *Ravdatü'n-nâzir*, 1/571.

⁷² Hinn, *Eserü'l-ihtilaf*, 328-329.

⁷³ Ebû Muhammed Fahrüddîn Osmân b. Alî b. Mihcen b. Yûnus es-Sûfî el-Bârî Zeylâ, *Tebyînü'l-hakâik şerhi Kenzi'd-dekâik* (Kahire: Matbaatü'l-Emirîyye, 1313), 2/3.

⁷⁴ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 4/24.

⁷⁵ Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed Lahmî, *et-Tefsira* (Katar: Vezâretü'l-Evkâf, 2011), 3/1131.

⁷⁶ Âl-i İmran 2/97.

⁷⁷ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 5/36; Ahmed Merdâvî, *el-İnsâf fi ma'rifeti'r-râcihi mine'l-hilâf* (Kahire: Hecer li't-Tibaeti ve'n-Neşri, 1995), 8/50.

⁷⁸ İmam Ebû Hânife'den de bu yönde görüş nakledilmiştir. bk. Kâsânî, *Bedâ'iu's-sanâi'*, 2/119.

⁷⁹ Cessâs, *el-Füsûl*, 3/105.

⁸⁰ Ebû Muhammed Abdülvehhâb b. Alî b. Nasr et-Tağlibî el-Bağdâdî Kâdi Abdülvehhâb, *et-Telkin fi'l-fikhi'l-Mâlikî* (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 1/79.

⁸¹ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, 36.

tarafından vücûb, bazısı tarafından ise nedb mânasında esas alınması sonucunu doğurmuştur.⁸²

4.2.1.3.1. Emrin Vücûba Delâletinin Furu'-u Fıkha Tesiri

Emrin vücûba delâleti hususuna Kur'an'da "...Sahip olduğunuz kölelerden "mükâtebe" yapmak isteyenlere gelince, eğer onlarda bir hayır görürseniz onlarla mükâtebe yapın. Allah'ın size verdiği maldan onlara verin..."⁸³ ayetindeki efendinin mükâtebe sözleşmesi yaptığı kölesine yardım etmek zorunda olup olmadığı hususu, emrin vücûbiyete delâletine örnek olarak verilebilir.⁸⁴ İslâm hukukçuları, ayette geçen "وَأْتَوْهُمْ" şeklindeki emir kipinin, mükâtebe yapılmış köleye yardım edilmesi gerekip gerekmediği hususunda görüş ayrılığına düşmüşlerdir.⁸⁵ Hanefîler ve Mâlikîler ayetteki emir kipinin, vücûb değil, nedb anlamında olduğunu, bu nedenle efendinin mükâtebe yaptığı kölesine yardımda bulunmasının mendûb olacağını belirtmişlerdir. Bu yöndeki karine de söz konusu emrin, "فَكَاتِبُوهُمْ/onlarla mükâtebe yapın" emrine atfedilmiş olmasıdır. Zira ayetteki şart edatı gereği, emir vücûb değil nedb ifade eder.⁸⁶ Nitekim mükâtebe sözleşmesi yapmak vâcib olmadığına göre onun kapsamında köleye yardımda bulunmak da vâcib olmamalıdır.⁸⁷ Şâfiî ve Hanbelîler ise ayetteki emrin zâhirini esas alarak efendinin mükâtebe sözleşmesi yaptığı kölesine yardımda bulunmasının vâcib olduğunu belirtmişlerdir.⁸⁸

4.2.2. Nehiy

Nehiy, konumunun ya da otoritesinin yüksekliği nedeniyle emri altında bulunandan bir fiilin veya bir şeyin yapılmasını, terk edilmesini talep ettiğine delâlet eden lafızdır.⁸⁹ İslâm hukukçularından Hanefîler ve diğer üç mezhep hukukçularına göre nehiy, aksi yönde bir delil veya karine olmadıkça hürmet/haramlık ifade eder.⁹⁰ Emirden farklı olarak nehiy, fevre ve tekrara delâlet eder. Bu konularda ortak görüşe varan usûlcüler, mutlak nehyin tahrime birlikte butlan veya fesâdı gerektirip gerektirmediği hususunda farklı görüşler benimsemişlerdir.⁹¹ Genel olarak "nehyin delâleti"⁹² oldukça teferruatlı bir meseledir. Ancak çalışma kapsamında kısaca değinilecektir.

Usûlcüler nehyin muktezası konusunu ele alırken farklı taksimlerde bulunmuşlardır.⁹³ Namaz, oruç ve akitler hakkındaki nehiyeler, şeriatin beyanıla ancak bilinebilen "şer'î" fiillerle ilgili nehiyelerdir.⁹⁴ Zina, insan öldürme ve içki hakkındaki nehiyeler duyu organlarıyla gözlemlenebilen hissi fiillerle ilgili nehiyelerdir.⁹⁵ Usûlcüler, bu tür nehiyelerin, nehyedilen şeyin kabih olduğuna delâlet ettiği ve aksine karine bulunmadıkça butlanı gerektirdiği konusunda ortak görüşe varmışlardır.⁹⁶ Zafî nehiyeler, nehiy edilen şeyin/fiilin bizzat kendisinden kaynaklanan bir sebepten dolayı yasaklandığına delâlet eden nehiyelerdir. Mesela gebe hayvanın karnındaki ceninin satılmasıyla ilgili nehiy bu türdendir. İslâm hukukçuları bu tür nehiyelerin fesâda ya da butlana sebebiyet vereceği hususunda ortak görüşe varmışlardır.⁹⁷ Vasfî nehiy, nehyedilen şeyin/fiilin bir niteliğinden dolayı yasaklandığına delâlet eden nehiyelerdir. Bu tür nehiyelerin, fiilden ayrılmayan bir vasıftan ötürü olan nehiyeler ve fiilden ayrılabilen bir vasıftan ötürü olan nehiyeler

⁸² Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 330; Aksoy, *Fikhî Görüş Farklılıklarının Usûlî Dayanakları*, 44.

⁸³ en-Nûr 24/33.

⁸⁴ Hinn, *Eserü'l-ihtilaf*, 314-315.

⁸⁵ Aksoy, *Fikhî Görüş Farklılıklarının Usûlî Dayanakları*, 45.

⁸⁶ Abdülatif b. Abdülazîz İbn Melek, *Şerhu'l-Menâr* (Kahire: Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmî, 1431/2010), 2/532-533.

⁸⁷ Ekmelüddîn Muhammed el-Bâbertî, *el-İnâye Şerhü'l-Hidâye* (Kahire: Matbaatü Mustafa el-Bâbî, 1970), 9/157; Ebu'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsûbî Kâdi İyâz, *et-Tenbîhâtü'l-müstanbeta 'ala'l-kütübi'l-müdeveneti ve'l-mühâtaleta* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2011), 2/926.

⁸⁸ Ebu'l-Hasen Yahya b. Ebi'l-Hayr b. Sâlim el-Yemenî eş-Şâfiî İmrânî, *el-Beyân fi mezhebi İmami's-Şâfiî* (Cidde: Dârü'l-Minhâc, 2000), 8/456; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 14/458; Mansûr b. Yunus b. İdrîs Buhâtî, *el-Minehü's-şâfiyât bi-şerhi müfredâti'l-İmami Ahmed* (Riyad: Dârü Künuz İşbiliyya, 2006), 2/561.

⁸⁹ Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 338.

⁹⁰ Ebû Saîd Salâhüddîn Halîl b. Keykeldî el-Alaî, *Tahkîkü'l-mürâd fi enne'n-nehye yektadi'l-fesâd* (Kuveyt: Dârü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, ts.), 74-209

⁹¹ Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 1/280; Ebû Ya'lâ, *el-Udde*, 2/441.

⁹² Nehyin muktezası ile ilgili geniş bilgi için bk. Fatih Orhan, "Nehyin Muktezası: Yasaklanan Fiilin Hükmü ve Hukukî Sonuç Doğurması", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 30 (2017), 72-91.

⁹³ Hinn, *Eserü'l-ihtilaf*, 341.

⁹⁴ Şâşî, *Usûlü's-Şâşî*, 165.

⁹⁵ Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 1/257; Zuhaylî, *el-Vecîz*, 2/34.

⁹⁶ Şâşî, *Usûlü's-Şâşî*, 165; İbn Kudâme, *Ravdatü'n-nâzir*, 611.

⁹⁷ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, 52; Âmidî, *el-İhkâm*, 2/193; Aksoy, *Fikhî Görüş Farklılıklarının Usûlî Dayanakları*, 45.

şeklinde iki alt türü bulunmaktadır.⁹⁸

4.2.2.1. Nehyin Delâletinin Furu'-u Fıkha Tesiri

Usûlcüler nehyin delâletinin furu'-u fıkha yansımalarını iki kategoride ele almışlardır. Bunlardan ilki fiilden ayrılmayan bir vasıftan dolayı olan nehiylerdir. Buna örnek olarak faizin nehyi verilebilir.⁹⁹ Zira faizin nehyedilmiş olması, fazlalık ihtiva etmesinden kaynaklanmaktadır.¹⁰⁰ Usûlcüler, bu çeşit nehiylerle ilgili farklı görüşe varmışlardır. Hanefî hukukçulara göre bu tür nehiyler, nehyedilen şeyin/fiilin zatının butlanını gerektirmeyip yalnızca vasfının fesadını gerektirir. Bundan ötürü bu vasıf sebebiyle nehyedilen bir tasarruf meydana geldiğinde fiilin vasfı fâsid olur. Ancak meşruyetinden dolayı aslı bâtil olmaz. Nehyedilen nitelik giderildiğinde de tasarruf tamamen caiz hale gelir.¹⁰¹

Nehyin delâletinin furu'-u fıkha yansımalarının bir diğer çeşidi, fiilden ayrılabilen bir vasıftan kaynaklanan nehiylerdir. Gasp edilen bir arazi üzerinde kılınan namazla ilgili nehyi buna örnek olarak verilebilir. Zira bu nehyi namazın kendisinden dolayı değil, haram yollar ile işgal edilmiş bir yerde/mekânda kılınması niteliğinden dolayıdır. Bu vasfın ise namazdan ayrılabilmesi mümkündür.¹⁰² Hanefî, Şâfiî ve Mâlikî hukukçulara göre fiilden ayrılabilen nitelikten dolayı bu nehiyler, nehyedilen fiilin fesâdını ya da butlanını gerektirmezler.¹⁰³ Hanbelî hukukçuların çoğunluğu¹⁰⁴ ise bu nehiylerin fesâdı ya da butlanı gerektireceğini belirtmişlerdir.¹⁰⁵ Bu durumda Cumhur'a göre gasp edilmiş arazide kılınan namaz bâtil-fâsid değildir. Zira bu fiiller, bizzat kendilerinden ötürü değil, haricî bir sebep olan gasptan dolayı nehyedilmiştir.¹⁰⁶ Hanbelîlere göre ise bu fiil bâtildir.¹⁰⁷

Nehyin muktezasıyla ilgili İslâm hukukçularının furu'-u fıkha dair konularda ihtilafa düştükleri diğer bir örnek ise Cuma vaktindeki alışverişin haram olup olmadığına yöneliktir. Cumhur ulemâya göre bu akit sahihtir, fakat haramdır. Zira Cuma vaktinde alış-veriş nehyedilmiştir.¹⁰⁸ Haramlığı ise bizzat kendisinden değil, harici bir sebepten dolayıdır.¹⁰⁹ Zira Cumhur ulemâya göre, gasp edilen arazi üzerinde kılınan namaz veya çalınmış su ile abdest alınması fâsid değildir. Bu durum bizzat kendilerinden dolayı olmayıp, nehyedilmiş harici bir neden olan hırsızlık veya gasptan dolayıdır.¹¹⁰ Hanbelîlerin mutemet görüşüne göre ise bu fiiller tamamen haram ve bâtildir.¹¹¹ Bazı Mâlikî hukukçular da bu görüştedir.¹¹²

4.2.3. Mukayyed

Mukayyed lafız, genellikle mutlak lafza izafe edilerek, ziyade bir kayıtla hakikate delâlet eden,¹¹³ muayyen şeyleri bir sıfatla, gaye veya bir hal ile kayıtlayarak gösteren lafız olarak tanımlanmıştır.¹¹⁴ Mutlakın zıddıdır.¹¹⁵ Mesela “işçiler geldi” ifadesinde “işçi” lafzı mutlak iken, “çalışkan işçiler geldi” ifadesindeki “işçi” lafzı çalışkan vasfı ile kayıtlanmıştır. Bazen aynı lafzın bir nassta mutlak, başka bir nassta ise mukayyed olarak geçtiği görülmektedir. Bu durumda lafzın hangi şeklinin esas alınarak hükme dayanak yapılacağı İslâm hukukçuları arasında görüş ayrılığına sebebiyet vermiştir.

⁹⁸ Hinn, *Eserü'l-ihtilaf*, 343.

⁹⁹ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, 52.

¹⁰⁰ Hinn, *Eserü'l-ihtilaf*, 343.

¹⁰¹ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/90; Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 1/261-262.

¹⁰² Hinn, *Eserü'l-ihtilaf*, 343.

¹⁰³ Bakillânî, *et-Takrîb*, 2/341; Cüveynî, *el-Burhân*, 1/99.

¹⁰⁴ İbn Teymiyye, *el-Müsevvede*, 83.

¹⁰⁵ Aksoy, *Fikhî Görüş Farklılıklarının Usûlî Dayanakları*, 45-46.

¹⁰⁶ Cessâs, *el-Füsûl*, 2/179; Bakillânî, *et-Takrîb*, 2/269.

¹⁰⁷ Ebû Ya'lâ, *el-Udde*, 2/441.

¹⁰⁸ el-Cuma 62/9.

¹⁰⁹ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, 52; Bakillânî, *et-Takrîb*, 2/352.80.

¹¹⁰ Cessâs, *el-Füsûl*, 2/179; Bakillânî, *et-Takrîb*, 2/269-270.

¹¹¹ Ebû Ya'lâ, *el-Udde*, 2/441; İbn Müflih, *Usûlü'l-Fıkıh*, 1/222.

¹¹² İbnü't-Tilimsânî, *Şerhü'l-meâlim*, 1/387.

¹¹³ Râzî, *el-Mahsûl*, 3/143.

¹¹⁴ Şa'ban, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 316.

¹¹⁵ Bâcî, 1/285.

4.2.4. Mutlak

Sözlükte “kaydı çözülmüş, serbest ve başıboş bırakılmış” anlamına gelen¹¹⁶ mutlak kelimesinin terim anlamı, bir sıfatla, zamanla, mekânla, sayıyla veya şartla kayıtlımaksızın tayin edilmemiş lafza denilmektedir.¹¹⁷

4.2.4.1. Mutlak Lafzın Mukayyede Hamli

Usûl kitaplarında “mutlakın mukayyede hamli” başlığı altında ele alınan bu mesele, birçok fikhî görüş farklılığına da kapı aralamaktadır. Bunun iki şekilde gerçekleşmesi mümkündür.

4.2.4.1.1. Takyidin Hükmün Bizzat Kendisinde Olmasının Furu'-u Fıkha Tesiri

Eğer takyîd hükmün kendisinde bulunursa, şu dört durumdan birisi söz konusu olabilir. Bunlar; sebebin ve hükmün bir olması, sebebin ve hükmün farklı olması; sebebin bir, hükmün farklı olması ve sebebin farklı, hükmün bir olması şeklindedir. Usûlcüler, sebebin ve hükmün bir olması durumunda, mutlak lafzın mukayyede hamledileceği hususunda ortak görüştedir. Zira hükümle sebebin aynı olması durumunda ıtlak ve takyîd arasındaki farklılığın düşünülmesi mümkün değildir. İslâm hukukçuları buna “kan” lafzını örnek vererek konuyu açıklamışlardır.¹¹⁸ “Murdar hayvan, kan size haram kılındı”¹¹⁹ âyetinde “kan” mutlak olarak zikredilmiştir. “De ki: “Bana vahyedilende, murdar et veya akmış kan Allah’tan başkası adına kesilmiş bir hayvandan başka, yiyecek kimse için yasaklanmış bir şey bulamıyorum...”¹²⁰ âyetinde ise kan lafzı “akmuş/مسفوحا” vasfıyla mukayyed kılınmıştır. Bu ayetlerdeki hüküm kanın haram olması, sebep ise kanın zararlı olmasıdır. Mezhepler, bu durumda mutlakın mukayyede hamledileceği konusunda ortak görüşe varmışlardır.¹²¹ İslâm hukukçuları mukayyed olan ayet mucibince tüm kanlar değil, akan kan haram olmaktadır.¹²² Yoksa et içerisindeki, damarlardaki, ciğerdeki ve kalpteki kan haram değildir.¹²³

Diğer bir örnek olarak şu hadis zikredilebilir. Hadis “kırk koyunda bir koyunun zekât” olarak verilmesini emretmiştir.¹²⁴ Bu hadisteki “koyun” kelimesi nekre olarak gelmiş yaş, kalite veya cins gibi kayıtlı bir ifade kullanılmamıştır. Bu haliyle mutlak/hâs olarak kullanılmıştır. Sadece bu hadise bakarak zekâtla mükellef kişilerin, sahip oldukları hayvanların en iyisini zekât olarak vermelerine herhangi bir engelin olmadığı düşünülebilir. Fakat konuya ilişkin naslar bütüncül bir yaklaşım ile ele alındığında, Hz. Peygamber (s.a.s)’in başka bir hadisinde zekâta tâbî koyunun niteliğine de değinerek bunun “orta hallisinden” alınması gerektiği konusunda zekât memurlarını uyardığı görülecektir.¹²⁵ Böylece “kırk koyunda bir koyunun zekât verileceği” hadisinde mutlak hal, koyunların zekâtında “orta hallisinden” verilmesi gerektiği hadisiyle takyîd edilmiştir. Yine sebebin ve hükmün aynı olmasına “Allah’a, Resulüne ve ulû’l-emre” itaati emreden ayet¹²⁶ örnek olarak verilebilir. Bu ayette itaatin çerçevesi sınırlandırılmamıştır. Mutlak olan bu âyette “أطيعوا”/etû” lafzı, emir sığasıdır ve hâs lafızlardandır. Ancak konu ile ilgili nasların bütüncül olarak değerlendirilmesi halinde, mutlak olarak kullanılan itaatin marufla takyîd edildiği ve masiyette hiçbir kula itaat edilmeyeceğidir.¹²⁷

Usûlcüler sebebin ve hükmün farklı olması durumunda hem hüküm hem sebep bakımından aralarında

¹¹⁶ İbn Fâris, *Mu’cemü mekâyisi’l-luga*, 3/420.

¹¹⁷ Serahsî, *Usûlü’s-Serahsî*, 1/159; Âmidî, *el-İhkâm*, 3/3.

¹¹⁸ Şa’ban, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 321-322.

¹¹⁹ el-Mâide 5/3.

¹²⁰ el-En’âm 6/145.

¹²¹ Şa’bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 321; Atar, *Fıkıh Usûlü*, 225.

¹²² Ebü’l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtûbî İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-müctehid ve nihâyetü’l-muktesid* (Kahire: Dârü’l-Hadis, 2004), 1/87; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc ilâ ma’rifeti me’âni elfâzi’l-Minhâc* (Beirut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1994), 1/232; Kâdî Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Halef el-Ferrâ’ Ebû Ya’lâ, *et-Ta’likü’l-kebîr fi’l-mesâilü’l-hilâfiyyeti beyne’l-eimmeti* (Şam: Dârü’n-Nevâdir, 2014), 2/10.

¹²³ Mustafa Hayta, “Fıkıh Usûlünde Bir Bütüncül Okuma Yöntemi: Mutlakın Mukayyede Hamli ve Fikhî İhtilaflardaki Rolü”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/2 (2016), 150.

¹²⁴ Ebû Dâvûd, “Zekât”, 5.

¹²⁵ Buhârî, “Zekât”, 41.

¹²⁶ en-Nisâ 4/59.

¹²⁷ Abdullâh b. Muhammed el-Kûfî İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef fi’l-ehâdis ve’l-âsâr*, (Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 1409/1989), 5/545.

herhangi bir bağ/alaka bulunmadığından hâs lafızların takyidinin de söz konusu olmadığını belirtmişlerdir. Zira nassları bütüncül okumanın temel işlevi, tearuz izleniminin ortadan kaldırılmasıdır. Kaldı ki sebebin ve hükmün farklı olması durumunda tearuzdan da bahsedilmesi doğru bir değerlendirme olmayacaktır. Öyleyse nassların her birinin gerektirdiği durum ve niteliğine uygun amel edilmesi en doğru yaklaşımdır. Mesela “eller” lafzı, “Hırsızlık eden erkek ve kadının ellerini kesin...”¹²⁸ ayetinde mutlak olarak kullanılmıştır. “Ey iman edenler! Namaza kalktığınızda yüzlerinizi, dirseklerle beraber ellerinizi... yıkayın...”¹²⁹ ayetinde ise dirsekle mukayyed olarak geçmektedir. Bu iki ayette geçen “eller” lafzı ve buna bağlanan hüküm ve sebepler farklıdır. Zira ilk ayette elin kesilmesi hükmünde hırsızlık sebep iken ikinci ayette geçen elin yıkanması hükmünde sebep namaza hazırlıktır. İslâm hukukçuları bu durumda mutlakın mukayyede hamledilmeyeceği hususunda ortak görüşe varmışlardır.¹³⁰ Binaenaleyh bütün mezheplere göre hırsızın eli dirsekten kesilmez. Onlar, hırsızlık haddi ile ilgili ayeti, hırsızın elinin bilekten kesileceğini bildiren mukayyed hadise hamletmişlerdir.¹³¹

Usûlcüler, sebebin bir, hükmün farklı olması durumunda, mutlak ve mukayyed lafızların sebeplerinin aynı olması, hükümlerinin farklı olmasından dolayı takyîde başvurulamayacağı yönünde ortak görüşe varmışlardır.¹³² Mesela, “herhangi bir kişiyi yedir” ve “Yasef kabilesinden herhangi birini giydir” cümlelerindeki “yedirmek ve giydirmek” ifadelerinin farklı olması nedeniyle mutlak lafzın takyide hamledilmek suretiyle yedirilmesi istenen fakirin mutlaka Yasef kabilesine mensup birinin olması gerektiği şart koşulamaz.¹³³ Bunun furu'-u fıkha yansımalarını abdest ve teyemmüm ile ilgili ayetlerde görmek mümkündür. Ayette “Ey iman edenler! Namaza kalktığınızda yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın. Şayet su bulamazsanız o zaman temiz toprağa ellerinizi dokundurup onunla yüzlerinizi ve ellerinizi meshedin”¹³⁴ buyrulurken “eller” lafzı ayetin abdestle ilgili kısmında dirsekler ile kayıtlanmış, teyemmüme dair kısmında ise ifade mutlak olarak geçmektedir. Buna bağlı olarak hükümler de farklıdır. İkisindeki sebep de namaza hazırlıktır. İslâm hukukçuları bu durumda da mutlakın mukayyede hamledilmeyeceği konusunda görüş birliğine varmışlardır.¹³⁵ Onlar teyemmüm hakkındaki ayeti aynı konuda varit olmuş hüküm ve sebep cihetiyle bir olan mukayyet hadislerle hamletmişlerdir.¹³⁶ Ne var ki, bazı hadislerde teyemmümde ellerin dirseklere kadar meshedilmesi gerektiği, bazılarında ise bileklere kadar meshedilmesinin yeterli olduğu beyân edilmiştir.¹³⁷ Hanefîler¹³⁸ ve Şâfiîler,¹³⁹ dirseklere kadar meshedilmesi gerektiğini, Mâlikîler¹⁴⁰ ve Hanbelîler¹⁴¹ ise bileklere kadar meshetmenin yeterli olduğunu bildiren hadislerle amel etmişlerdir.¹⁴²

Mutlak ve mukayyed lafızların sebeplerinin farklı, hükümlerinin aynı olması durumu da fakihler arasında görüş farklılığına sebep olmuştur. Bu duruma örnek olarak zihâr keffaretini bildiren âyet ile hataen bir mü'min öldürme keffaretini bildiren âyet örnek olarak verilebilir: Zihâr keffaretini bildiren âyette “Kadınlardan zihâr yaparak ayrılıp sonra da söylediklerinden dönecek olanlar, eşleriyle birbirlerine dokunmadan önce, bir köle azat etsinler” buyrulurken,¹⁴³ hata ile bir mü'minin öldürmesi keffaretini bildiren âyette “Yanlışlıkla bir mü'mini öldüren kimsenin, mü'min bir köle azat etmesi gerekir...”¹⁴⁴ buyrulmuştur.

¹²⁸ el-Mâide 5/38.

¹²⁹ el-Mâide 5/6.

¹³⁰ Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 323.

¹³¹ Ebü'l-Hattâb Mahfûz b. Ahmed b. el-Hasen elvezânî, *et-Temhîd fî usûli'l-fikhi* (Mekke: Dârü'l-Medeni, 1985), 2/180; Zuhaylî, *el-Vecîz*, 2/44.

¹³² Âmidî, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, 3/6-7.

¹³³ Hayta, *Mutlakın Mukayyede Hamli*, 153.

¹³⁴ el-Mâide 5/6.

¹³⁵ Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 324.

¹³⁶ Zuhaylî, *el-Vecîz*, 2/45.

¹³⁷ Zuhaylî, *el-Vecîz*, 2/45.

¹³⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/107.

¹³⁹ Ahmed et-Taberî. *Bahrü'l-mezheb fî furu'î'l-mezhebi's-Şâfiî* (Beirut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009), 1/180.

¹⁴⁰ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1/76.

¹⁴¹ Buhûti, *Keşşâfü'l-kîna'*, 1/175.

¹⁴² Aksoy, *Fıkhi Görüş Farklılıklarının Usûli Dayanakları*, 39.

¹⁴³ el-Mücâdele 58/3.

¹⁴⁴ en-Nisâ 4/92.

Ayetlerde geçen sebepler farklıdır. Birinde sebep zihâr iken, diğer âyette hata ile bir mü'minin öldürmesidir. İki ayetteki hükümler ise aynıdır. Zira her iki suç için de köle/rakabe azat edilmesi mutlak olarak bildirilmiştir. Müslüman veya gayr-ı müslim bir köle azat edilirse yükümlülük yerine getirilmiş olur.¹⁴⁵ Ancak zihâr kefaretiyle ilgili ayette “köle” herhangi bir sıfatla, sayıyla veya şartla sınırlanmaksızın mutlak olarak geçmiş, diğer âyette mü'min olma vasfıyla kayıtlanmıştır. Mutlakın mukayyede hamliyle ilgili önceki durumlar hakkında ortak görüşte olan usûl âlimleri, bu durumda mutlakın mukayyede hamledilip edilmeyeceği konusunda ihtilaf etmişlerdir.¹⁴⁶ Hanefî hukukçulara göre burada mutlak mukayyede hamledilmeyip her ayetle ayrı ayrı amel edilir. Dolayısıyla zihârda bulunan kimsenin azat edeceği kölenin “mü'min” olması gerekmez.¹⁴⁷ Diğer mezheplere göre ise burada mutlak mukayyede hamledilir. Bu nedenle zihârda bulunan kimsenin azat edeceği kölenin mü'min olması gerekir.¹⁴⁸

4.2.4.1.2. Takyidin Sebepde Bulunmasının Furu'-u Fıkha Tesiri

Takyidin sebepte bulunması durumunda hükmün ve sebebin bir olması hali söz konusudur. İslâm hukukçuları mutlakın mukayyede hamledilip edilmeyeceği hususunda ihtilaf etmişlerdir.¹⁴⁹ Mesela Hz. Peygamber (s.a.s.), fitır sadakası ile ilgili bir hadiste “Her büyük, küçük, hür ve köle için... fitır sadakası verin”,¹⁵⁰ başka bir hadiste “Müslüman olan her hür ve köle için fitır sadakası verin”¹⁵¹ buyrulmuştur. Hadislerde fitır sadakasının vücûbiyetine sebep bakmakla yükümlü olunan kişilerin varlığıdır. Bunlardan biri de köledir. Ancak aynı hükmü barındıran hadislerin birinde hükmün sebebi olan köle mutlak olarak zikredilmiş, diğerinde müslümanlık vasfıyla mukayyet kılınmıştır. Böyle bir durumda Hanefî usûlcüler nezdinde mutlak mukayyede hamledilmez. Her iki hadisle müstakil olarak amel edilir. Dolayısıyla bir kimsenin Müslüman olmayan kölesi varsa ilk hadis, Müslüman bir kölesi varsa ikinci hadis gereğince onun adına fitır sadakası vermelidir.¹⁵² Diğer mezheplere göre ise bu durumda mutlak mukayyede hamledilir. Binaenaleyh sadece Müslüman kölesi bulunan kimsenin fitır sadakası vermesi zorunludur.¹⁵³

5. Sonuç

Usûl ilmi, Kur'an ve Sünnet'in ve özellikle de bu kaynaklarda kullanılan dilin incelenmesine odaklanmaktadır. Bu metinlerin dili Arapça olduğu için, kelimelerin ardındaki anlamı anlamak, pratik hükümler çıkarmak için çok önemlidir. İslâm hukukuna dair furu'-u meselelerde nassların önemli bir kısmının delâlet açısından icthada açık olması birçok hükmün icthad ile istinbat edilme sonucunu doğurmuştur. İctihad ise hem farklı usûllerin benimsenmesi hem de müctehitlerin kavrayış ve anlayışlarının farklılık arz etmesi sebebiyle ihtilaflara sebebiyet vermiştir.

Kur'an ve sünnette yer alan nassların anlamlarının tespiti ve bunun için isabetli bir yöntemin belirlenmesi, İslâm hukuk usûlünün en önemli konularından biridir. Zira fikhî ihtilafların birçoğu nasslardaki lafızlara yüklenen mânalardan çıkarılan hükümlere dayanmaktadır. Bu nedendir ki fıkıh kuralları alanında lafızlar konusu önemli görülmektedir. Lafızlar konusu bilinmeden nassların doğru bir şekilde anlaşılması oldukça güçtür. Vaz' olunan mâna açısından lafızlar konusu, bugün disiplinlerarası araştırmalara konu olacak kadar önemli bir konuma sahiptir. Zira din dilinin/lafızların semantik yönden anlam daralmasından veya değişmesinden kaynaklanan anlamlandırma ve yorumlama, hükümde ciddi bir etkiye sahiptir.

Fıkıh usûlünde hâs lafız; emir, nehiy, mutlak ve mukayyed olarak dört kısma ayrılır. Bu taksim fukahâ/Hanefî yöntemini benimseyen usûlcülere ait bir taksimdir. Şâfiî/Mütekellimin usûlcüler, bu

¹⁴⁵ Aksoy, *Fikhî Görüş Farklılıklarının Usûlî Dayanakları*, 39-40.

¹⁴⁶ Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 325; Atar, *Fıkıh Usûlü*, 327.

¹⁴⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, 7/3.

¹⁴⁸ Ebü Abdillâh Bedrüddîn Zerkeşi, *el-Bahrü'l-muhît fi usûli'l-fikh* (Amman: Dârü'l-Kütübî, 1994), 3/87; Zuhaylî, *el-Vecîz*, 2/46; Aksoy, *Fikhî Görüş Farklılıklarının Usûlî Dayanakları*, 40.

¹⁴⁹ Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 319-320; H. Yunus Apaydın, *İslâm Hukuk Usûlü* (Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 2018), 216.

¹⁵⁰ Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed Dârekutnî, *Sünen* (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 2004), 3/84.

¹⁵¹ Müslim, “Zekât”, 12; Ebü Dâvûd, “Zekât”, 19.

¹⁵² Cessâs, *el-Füsûl*, 4/204; Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, 141.

¹⁵³ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 3/351; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 4/281-283.

lafızları fukahâ/Hanefî usûlcülerden farklı bir sınıflandırmaya tabii tutmuşlardır. Hâs lafız çerçevesinde farklı bakış açılarının varlığı, lafızların fıkıh usûlü üzerindeki etkisini daha da önemli kılmaktadır. Bu ihtilafların teorik alanın ötesine geçen ve fûru'-u fıkha yansıyan sonuçları bulunmaktadır. Hanefî usûlünde, hâs lafız; emir, nehiy, mutlak ve mukayyed olmak üzere dört kısma ayrılmıştır. Müttekellimîn metodunda başta hâs lafız, diğerlerinden bağımsız olarak ele alınmıştır. Usûlcüler hâs lafzın aksine bir delil bulunmadıkça, mânaya kat'î bir şekilde delâlet edeceğini ancak bu genel prensibin haricinde eğer hakiki mânasının dışında kullanılmasını gerektirecek bir bir delil bulunursa kat'î olmaktan çıkarılarak te'vil yoluyla muhtemel başka bir anlama çekilebileceğini belirtmişlerdir. Mutlak lafız, takyid edildiğine dair bir delil bulunmadıkça olduğu gibi kabul edilir ve onunla amel etmek vaciptir. Mukayyed ise bir lafız bir nasda mutlak olarak zikredilmişken başka bir nassda mutlak olarak zikredilmemişse mukayyed şekliyle amel etmek gerekir. Hanefîler'e göre ıtlak ve takyid hükmün sebebindeyse ve her iki nassın hükmü aynıysa mutlak, mukayyede hamledilmeyerek her biri ile ayrı amel edilmesi gerekir. Cumhur ise mutlak lafzı mukayyede hamledilerek yalnızca mukayyed nassla amel edilmesi gerektiğini belirtir. Eğer ıtlak ve takyid, hükmün kendisinde ise dört durum söz konusudur. Eğer hüküm ve sebep birse, mutlak mukayyede hamledilmesi gerekir. Hükümler ve sebepler farklıysa ya da hükümler farklı, sebep birse mutlak, mukayyede hamledilmez. Diğer bir durum ise hüküm bir, sebepler farklıysa Hanefîler, mutlağın mukayyede hamledilmeyeceğini belirtmişlerdir. Cumhur, mutlağın mukayyede hamledileceğini belirtir. Hâs lafzın diğer bir çeşidi olan emir, emredilen şeyin vücûbiyetine delâlet eder. Ancak özel bir karineye dayanılarak emrin, vücûbiyetin haricinde bir şeye delâlet etmesi mümkündür. Nehiy ise hem Hanefî usûlcülere hem de Cumhur'a göre tahrîme delâlet eder. Hanefîler'e göre bu delâletin, subûtü zannî ya da delâleti zannî olması halinde yasaklanan şey tahrîm değil, tahrîmen mekruh olur.

Son olarak, İslâm hukuk metodolojisinde müctehidlerin hâs lafza bakışları ekseninde oluşan görüşler, aynı zamanda usûl ve fûru'-u da farklı görüşleri benimsemelerine sebep olmuştur. Bu görüş farklılıklarının ve fûru'-u fıkha yansımalarının en önemli faktörlerinden biri de usûlcülerin lafızları vaz' olunduğu mâna yönünden değerlendirmeye tabi tutarlarken bu görüş ve fikirlerini yine bir nassla destekleme gayreti içerisinde olmalarıdır. Bu durum, İslâm hukuk metodolojisinde fûru'-u fıkha dair meseleler ele alınıp değerlendirilirken ve çözüm aranırken Kur'an ve Sünneti merkeze alan bir yaklaşım sergilemelerinin önemini ortaya koymaktadır.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.

Kaynaklar

- Aksoy, Muhammed Mehdi. *Aile Hukuku ile İlgili Ayetler Bağlamında Fikhî Görüş Farklılıklarının Usûlî Dayanakları*. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Doktora Tezi, 2023.
- Âmidî, Ebü'l-Hasen Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim. *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, thk. Abdürezzak el-Affî. *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmi, 2. Basım, 1402.
- Apaydın, H. Yunus. *İslâm Hukuk Usûlü*. Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 6. Basım, 2018.
- Atar, Fahrettin. *Fıkıh Usûlü*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 10. Basım, 2013.
- Aynî, Bedruddin Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed b. Musa b. Ahmed b. Hüseyin. *el-Binâye şerhü'l-Hidâye*. 13 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.
- Ayverdi, İlhan. *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Mas Matbaacılık A.Ş., 2006.
- Azzâm, Abdullah. *Delâletü'l-Kitâbi ve's-Sünneti 'ala'l-ahkâm min heysü'l-beyâni ve'l-icmâl*. Cidde: Dârü'l-Müctema, 2001.
- Bâbertî, Ekmelüddîn Muhammed. *el-İnâye Şerhü'l-Hidâye*. 10 Cilt. Kahire: Matbaatü Mustafa el-Bâbî, 1970.

- Bâcî, Ebû'l-Velîd Süleymân. *el-İşâre fî usûli'l-fıkhi*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- Bakillânî, Kâdî Ebû Bekr Muhammed b. et-Tayyib. *et-Takrîb ve'l-irşâd*. 3 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım., 1998
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Huseyn b. Ali. *es-Sünenü's-sağîr*. 4 Cilt. Karaçi: Câmietü'd-Dirasâtî'l-İslâmiyye, 1989.
- Buhârî, Alâüddîn Abdülaziz. *Keşfü'l-esrâr şerhü usûli'l-Pezdevî*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kitabî'l-İslâmi, ts.
- Buhûtî, Mansûr b. Yunus b. İdrîs. *el-Minehü's-şâfiyât bi-şerhi müfredâtî'l-İmami Ahmed*. 2 Cilt. Riyad: Dârü Küñüz İşbiliyya, 2006.
- Buhûtî, Mansûr b. Yunus b. İdrîs. *Keşşâfü'l-kina' "an metni'l-İkna"*. 6 Cilt. Riyad: Mektebetü'n-Nasri'l-Hadise, 1968.
- Cengiz, Mehmet. "Fıkıh Usûlünde Beyan Teorisinin Delâlet Yolları Üzerinde Tatbiki 'Has Lafız Özelinde'". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 20/2 (Aralık 2020), 511-546. <https://doi.org/10.33420/marife.722485>
- Cessâs, Ahmed b. Ali Ebû Bekir er-Râzî. *el-Füsûl fi'l-usûl*. 4 Cilt. Kuveyt: Vezâretü'l-Evkâf, 2. Basım, 1994.
- Cessâs, Ahmed b. Ali Ebû Bekir er-Râzî. *Şerhü Mühtasari't-Tahâvî*. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2010.
- Cüveynî, İmamü'l-Hameyn Ebû'l-Mealî Muhammed. *el-Burhân fî usûli'l-fıkıh*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed. *Sünen*. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2004.
- Debûsî, Ebû Zeyd Ubeydullah b. Ömer b. İsa. *Takvîmü'l-edille*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- Demiray, Kemal. *Temel Türkçe Sözlük*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1980.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015.
- Ebû Ya'lâ, Kâdî Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Halef el-Ferrâ'. *el-Udde fî usûli'l-fıkıh*. 5 Cilt. Riyad: y.y., 2. Basım, 1990.
- Ebû Ya'lâ, Kâdî Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Halef el-Ferrâ'. *et-Ta'likü'l-kebîr fî'l-mesâili'l-hilâfiyyeti beyne'l-eimmeti*. 4 Cilt. Şam: Dârü'n-Nevâdir, 2014.
- el-Es'adî, Muhammed Ubeydullâh. *el-Mûcezz fî Usûli'l-Fıkıh*. Kahire: Daru's-Selam, 1990..
- el-Leknevî, Ahmed b. Ebî Saîd b. Abdillâh (Ubeydillâh). *Nâru'l-envâr fî şerhi'l-Menâr*. İstanbul: el-Mektebetü'l-Hanefiyye, 2017.
- Gaznevî, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. İshâk b. Ahmed eş-Şibli. *el-Gurretü'l-menîfe fî tahkiki ba'di'l-mesâili'l-İmami Ebî Hanîfe*. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1986.
- Güner, Salih. "Hâss Lafzın Delâleti Çerçevesindeki Tartışmalar ve Fürû Fıkıha Yansımaları (Hanefî ve Şâfiî Mezhebi Özelinde)". *Usûl İslâm Araştırmaları Dergisi* 37 (2022), 31-53.
- Hayta, Mustafa. "Fıkıh Usûlünde Bir Bütüncül Okuma Yöntemi: Mutlakın Mukayyede Hamli ve Fikhî İhtilaflardaki Rolü", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/2 (2016), 143-170.
- Hinn, Mustafa Said. *Eserü'l-ihtilaf fî'l-kavâidi'l-usûliyye fi'htilafi'l-fukahâ*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 1982.
- İbn Ebû Şeybe, Abdullâh b. Muhammed el-Kûfî. *el-Musannef fî'l-ehâdis ve'l-âsâr*. 7 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409/1989.
- İbn Emîru Hâc, Şemsüddîn Muhammed. *et-Takrîr ve't-tahbîr 'ala Tahrîri'l-Kemâl İbnü'l-Hümâm*. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1983.

- İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed. *Mu'cemü Mekâyis'l-Luga*. Bayrut: Dâru'l-Fikr, 1979.
- İbn Kudâme, Muvaffaküddin. *el-Muğnî*. 15 Cilt. Riyad: Dâru'l-Âlemi'l-Kütüb, 3. Basım, 1997.
- İbn Kudâme, Muvaffaküddin. *Ravzatü'n-nâzir ve cünnetü'l-münâzir*. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 2. Basım, 2002.
- İbn Müflih, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Müflih b. Muhammed ed-Dimeşkî. *Usûlü'l-Fıkıh*. 4 Cilt. Riyad: Dâru'l-Abikân, 1999.
- İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtûbî. *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*. Kahire: Dâru'l-Hadis, 2004.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Berekât Mecdüddîn Abdüsselâm b. Abdillâh b. el-Hadır el-Harrânî. *el-Müsevvede*. Kahire: Matbaatü'l-Medeni, ts.
- İbnü't-Tilimsânî, Şerefüddin Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed Ali el-Fehrî el-Mısrî. *Şerhü'l-meâlim*. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1999.
- İmrânî, Ebü'l-Hasen Yahya b. Ebi'l-Hayr b. Sâlim el-Yemenî eş-Şafîî. *el-Beyân fî mezhebi İmami's-Şafîî*. 13 Cilt. Cidde: Dâru'l-Minhâc, 2000.
- İsfehânî, Ebü's-Senâ Şemsüddîn Mahmûd b. Abdirrahmân b. Ahmed. *Beyânü'l-mühtasar şerhü Mühtasari İbni'l-i-Hâcib*. 3 Cilt. Medine: Dâru'l-Medeni, 1986.
- İsnevî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdürrahîm b. el-Hasen b. Alî. *Metâliü'd-dekâik fî tahrîri'l-cevâmi'i ve'l-fevârik*. Kahire: Dâru's-Şürûk, 2007.
- Kâdi Abdülvehhâb, Ebû Muhammed Abdülvehhâb b. Alî b. Nasr et-Tağlibî el-Bağdâdî. *el-İşrâf 'ala nüketi mesâili'l-hilâf*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1999.
- Kâdi Abdülvehhab, Ebû Muhammed Abdülvehhâb b. Alî b. Nasr et-Tağlibî el-Bağdâdî. *el-Meüne 'ala mezhebi âlimi'l-Medine*. Mekke: el-Mektebetü't-Ticariyye, ts.
- Kâdi Abdülvehhâb, Ebû Muhammed Abdülvehhâb b. Alî b. Nasr et-Tağlibî el-Bağdâdî. *et-Telkîn fî'l-fikhi'l-Mâlikî*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Kâdi İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsûbî. *et-Tenbîhâtü'l-müstanbeta 'ala'l-kütübî'l-müdevveneti ve'l-mühtaleta*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2011.
- Kahveci, Nuri. "Fıkıh Usûlü Açısından Emrin Delaleti ve Emre Delalet Eden Lafızlar Üzerine Bir Değerlendirme". *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (2009), 21-66.
- Karâfî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdirrahmân el-Mısrî. *Nefâisü'l-usûl fî şerhi'l-Mahsûl*. 9 Cilt. Kahire: Mektebetü Nizar Mustafa el-Bâz, 1995.
- Kâsânî, Alâuddin Ebû Bekir b. Mes'ud b. Ahmed. *Bedâ'iu's-sanâi' fî tertîbi's-şerâi'*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. Basım, 1986.
- Koca, Ferhat. "Nesih". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/582-584. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Kudûrî, Ebü'l-Hüseyn Ahmed. *et-Tecrîd*. 12 Cilt. Kahire: Dâru's-Selâm, 2. Basım, 2006.
- Lahmî, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed. *et-Tebşira*. 14 Cilt. Katar: Vezâretü'l-Evkâf, 2011.
- Mâverdü, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Bağdâdî. *el-Hâvi'l-kebîr fî fikhi mezhebi'l-İmami's-Şafîî*. 19 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999.
- Merdâvî, Alâuddin Ebü'l-Hasen Ali b. Süleyman b. Ahmed. *el-İnsâf fî ma'rifeti'r-râcihi mine'l-hilâf*. Kahire: Hecer lî't-Tibaeti ve'n-Neşri, 1995.
- Nevevî, Ebû Zekeriyya Muhyiddin Yahya b. Şeref. *el-Mecmu' şerhü'l-Mühezzeb*. 20 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.

- Orhan, Fatih. "Nehyin Muktezası: Yasaklanan Fiilin Hükmü ve Hukukî Sonuç Doğurması". *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 30 (2017), 71-91.
- Râzî, Fahrüddîn. *Mefâtihü'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dârü İhyai't-Türasi'l-Arabi, 3. Basım, 1420.
- Râzî, Fahrüddîn. *el-Mahsûl*. 6 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 1997.
- Rûyânî, Ebü'l-Mehâsin Fahrü'lislâm Abdülvâhid b. İsmâîl b. Ahmed et-Taberî. *Bahrü'l-mezheb fî Fürû'î'l-mezhebi'ş-Şâfiî*. 14 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009.
- Serahsî, Şemsüleimme Ebî Sehl. *el-Mebsût*. 30 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Marife, 1993.
- Serahsî, Şemsüleimme Ebî Sehl. *Usûlü's-Serahsî*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Marife, ts.
- Siğnâkî, Hüsâmüddîn Hüseyin b. Alî b. Haccâc el-Buhârî. *el-Kâfi şerhi'l-Pezdevî*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2001.
- Sübkî, Ebü'l-Hasen Takıyyüddîn Alî b. Abdilkâfi b. Alî b. Temmâm - Sübkî, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi. *el-İbhâc fî şerhi'l-Minhâc*. 7 Cilt. Dubai: Dârü'l-Bühûs li'd-Dirasâti'l-İslâmiyye, 2004.
- Şa'bân, Zekiyuddin. *İslâm Hukuk İlminin Esasları*. çev. İbrahim Kâfi Dönmez. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 18. Basım, 2013.
- Şâfi, Nizamüddin Ebû Ali Ahmed b. Muhammed b. İshak. *Usûlü'ş-Şâfi*. Beyrut: Dârü'l-Kitabi'l-Arabi, 1982.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed. *İrşâdü'l-fühûl ilâ tahkiki'l-hakki min 'ilmi'l-usûl*. 2 Cilt. Şam: Dârü'l-Kitabi'l-Arabi, 1996.
- Şîrâzî, Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf. *el-Mühezzeb fî fikhi'l-İmami'ş-Şâfiî*. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Şîrbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb. *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'âni elfâzi'l-Minhâc*. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994.
- Türkî, Abdullah b. Abdülmuhsin. *Esbâbü ihtilâfi'l-fukahâ*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 2010.
- Yılmaz, Muharrem. *Fikhî İhtilafların Usûlî Temelleri*. Bursa: Emin Yayınları, 2018.
- Zencânî, Ebü'l-Menâkıb Şihâbüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mahmûd b. Bahtiyâr. *Tahrîcü'l-Fürû'-u 'ala'l-üsûl*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1398.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn. *el-Bahrü'l-muhît fî usûli'l-fikh*. 8 Cilt. Amman: Dârü'l-Kütübî, 1994.
- Zeylâî, Ebû Muhammed Fahrüddîn Osmân b. Alî b. Mihcen b. Yûnus es-Sûfî el-Bârîî. *Tebyînü'l-hakâik şerhi Kenzi'd-dekâik*. 6 Cilt. Kahire: Matbaatü'l-Emirîyye, 1313.
- Zuhaylî, Muhammed Mustafa. *el-Vecîz fî usûli'l-fikhi'l-İslâmî*. 2 Cilt. Şam: Dârü'l-Hayr, 2. Basım, 2006.